

Az „Egyházi Reform“ szerkesztője és a debreczeni „Figyelmező.“

Olvasóink tudják, hogy az újabb theologiai szabadelvű irány pesti képviselői nem rég „Egyházi Reformegylet“ alkotását indítványozták, oly tágas alapon, hogy az minden aggodalom nélkül kebelébe fogadhasson minden nemzetiségbeli és hitfelekezetű, vallásoskérdésekben szabadelvűen gondolkozó honpolgárt; azt is tudják, hogy a mult évi pesti alakító közgyűlés többsége, az erdélyi részekből felhatott indítvány folytán az eredeti czélt megváltoztatólag, az előbbi széles fogalomkörű helyett, a szűkebb, nem oly szabadelvű s bizonyos tekintetben felekezeti irányu „Protestáns Egylet“-et alkotta meg. E változásnak két ellenkező irányu hatása lett: egyfelől alkalmul szolgált a róm. katolikusoknak és unitáriusoknak visszavonulására, másfelől a debreczeni „Figyelmező“ szerkesztőjének támadó fellépésére. Közvetítő eszméknek ez szokott a sorsa lenni.

A visszavonulás e folyóiratban volt már indokolva; de ez korántsem azt teszi, hogy mi unitáriusok az Egyházi Reform szerkesztője és a Protestáns Egylet lépéseit, üdvös munkásságát, irodalmi és egyleti ide tartozó minden törekvését a legelőnkebb figyelemmel ne kísérnők, hogy rokoszenvünket tőlük megvontuk volna. Sőt érdeklődésünk a legkiválóbb, legmelegebb és teljesen őszinte. A czél, a melyre ők törekednek, a mi elveink felé visz, ezeknek sommája: teljes egyéni és lelki ismereti szabadság, tiszta értelműség és korszerű haladás a vallásban, jézusi szeretet a szivekben, erkölcsökben és egyházi életben, más szóval: a vallásos-erkölcsi élet megújulása!

A czél- és érdekközösség e forrásából származik rokoszenvünk im e nyilatkozata is. Bele szólunk a vitázó felek szavába tiszta jó

akarattal, pártatlan igazságérzettel, őszintén kívánva szolgálni a vallás-erkölcsi reform e szent ügyének. De előbb mindkét fél nézetét a lehető rövidséggel olvasóink elébe terjesztjük.

A Figyelmező szerkesztője, Révész Imre úr eleitől fogva nem volt barátja a pesti protestáns theologiai seminarium tanárai reformtörekvéseinek, nem különösen az Egyházi Reform havi közlönyben megindult szabadelvű mozgalomnak; a mint a Protestáns Egylet alakult, azonnal élesen felszólalt ellene, megtámadta egyenesen az eszme első formulázóját, Kovács Albert, pesti papnöveldei tanárt és az új theologiai irány képviselőit általában. Kovács elfogadta a kényszerített vitát s lapja idei 3—4 számában: „A Protestáns Egylet és a Debreczeni Figyelmező“ czim alatt teljes tárgyilagossággal, komoly ügyszere-ttel, készületen és erős dialecticával egész terjedelmes védíratot tett közzé, melyben a Figyelmező különböző cikkeiből össze-foglaltan olvasói elé tárja az ellene, elvrokonai és a Protestáns Egylet ellen emelt vádpontok azon részét, a mit személyeskedő subjectivitas, durvaság, vagy tartalmi üresség, egy tudományos polemia köréből ki nem zár, valamenynyi vádra védelmét elédja, a támadót nem egy nevezetes kérdésben éppen saját (1862-ben használt) fegyvereivel igyekszik más nézetre bírni, saját és elvtársai theologiai álláspontját nyugodtan, a tudomány erős érveivel és önérzettel védi s világítja meg, végre pedig 12 theologiai-tudományos kérdést intéz Révész urhoz s azokra komoly feleletetkérve, végszó gyanánt idézi az ő, egy alkalommal tett azon nyilatkozatát, mely szerént ejthetett hibájáért az illetők bocsánatát kéri, s viszont ígéretet tesz, hogy ha bár ő is látott egyik másik oldalon félreértést, tévedést vagy tulhajtást, anathemához még sem nyul, mert tudja, miben áll az igazság keresése. § mily tiszteletet érdemel a lelkiismeret szabadsága!“ (138. l.)

A Figyelmező vádjai.

„A Protestáns Egylet tagjai materialisták, Darwin-követők, a szellemi régiót alárendelők az anyaginak; szerintök az ember Darwin ős majmának fajzata vagy valamely ős sejtnek rovára; ők a természettudományból, nem a bibliából veszik az inspiratiót, mely nekik hiteles czéggel bír, és azon előjoggal, hogy a keresztény vallás templomát és a lelkiismeretet kitisztogassa; egy ily materialistákból álló egylet természetesen nem hiszen Istent, lelket,

halhatatlanságot, erkölcsi világrendet; az új igazság emberei, a minden positivumot eldobó s a természettudományok rabszolgájává aljasult vallás és theológia művelői azt követelik, hogy nincs élő, személyes Isten; kiszorítják azt saját szentélyéből, holt s magát többé nem közölhető szellemmé vagy csupa elvont eszmévé teszik; a természetfelettséget tagadják, s ezzel az öntudatos szellemi lények létét is; a pokol helyét nem lelik a világrendszerben, tagadják tehát a poklot, mi nem más, mint az elkövetett rossz tettekért való bünhődés; nem lelik a mennyország helyét sem, tehát nem hisznek a siron-tuli létben, hol a bünhődés és jutalmazás (természetesen a szellemi) ⁷el nem maradhat, ez magában foglalja a mennyország és halhatatlanság tagadását is; istentagadók ők, kik csak morált prédikálnak, mert semmit sem hisznek, semmi keresztény alaptant nem vallanak; a hit absolut criteriuma előttük az ész és nem az írásban és a vallásos öntudatban nyilatkozó Istennek szelleme; czéljok a korszellem által inspirált kedélylelkesítő vallás, mely himni semmit, tudni mindent akar. vallás dolgában egyedül az erkölcsi tövényekre akarják a fősulyt fektetni.⁴

Ezekből a Figyelmező azt következteti: „hogy az újítók az egyházat fel akarják forgatni, megölni mint valami anyagiilkosok, azon gonosz tervszerűséggel, hogy az egyházi vagyont kezekre kerithessék. Ez valóságos egyházi socialismus. Az Egyházi Reform emberei döntögetik az evangelium egyháza falait, kezeikben egymásután összeesnek apáink intézményei; ők szakadást akarnak, el akarják választani az egyházat Krisztustól, s a ledér korszellemmel összeházasítani: a pesti vallási socialisták egy elvet vallanak az 1793-ki Commün-nel, socialis uton, a tömeg külső erejével akarják felforgatni azt, a mit az egyház rendes zsinat utján alapított meg. Világos — ugymond a Figyelmező egyik dolgozó társa — hogy az eddigiekből ítélve, ez erkölcstelen gonosz fajzat czélja nem egyéb levén, mint a szabadelvűség ürügye alatt Debreczen és a magyar nemzetiség ellen megindított politikai agitatio — ez az egyházban tovább nem tűrhető. hanem az ilyen tévedezők, ha papok volnának, mondjanak le állomásaikról.“ (67—72 ll.)

Ezek azon objectiv vádak, a mik a figyelmet megérdemlik; a többiek és különösen Kámory kitörései Ballagi ellen, Balogh Ferencz tanai az unitáriusokról, anynyira középkoriak, inquisitio-szaguak és subjektívek, a tudomány haladásával akkora ismeretlenséget árulnak

el, sőt az irodalmi convenientia színvonalán annyira alól állók, hogy azokat — bár a védírat azokra is kiterjed — reproducálni komoly rendeltetésű folyóiratunkba valónak nem tartjuk.

A védírat védelme.

Czikkiró abból indul ki, hogy a Protestáns Egylet ellenében alapos vádat csak saját hivatalos nyilatkozvaányaiból lehet és szabad emelni, ilyenek: Alapszabályai, a választmány első felhívása és az Egyh. Reform szerkesztője hallgatólag közjövöhagyást nyert röpirata *), hol több izben ki van fejezve: hogy a Protest. Egylet a meglankadt vallásos-erkölcsi élet felelénitése végett alakult, hogy a kereszténység eredeti alapjával, az evangéliummal, s egész történelmi fejlődésével egybeköttetésben, czélul tűzte a vallásos-erkölcsi életnek Jézus szellemében és az öszszes miveöldéssel öszszhangzásban való megújulására törekedést. Hogy a vallásos buzgóság átalában hanyatlik, a templomok üresek, a papok beszéde hatástalan, a keresztény szeretet példái és jószágos cselekedetek ritkulnak, mindenki elismeri, a Figyelmező is — ugymond a viszonzás — bajnak tartja; s a midőn forrását kutatjuk, orvoslását sürgetjük, s a meggyőződésünk szerinti orvosszert ajánljuk, a Figyelmező és munkatársai lázító hangon s bizonyítatlanul azt mondják: felforgatjuk az egyházat, nihilisták, istentagadók, a vallásos-erkölcsi életre nézve veszedelmesek vagyunk, értve oly férfiakat, kik eddig a protestáns egyház jelentékeny része előtt, mit írók és tanítók, becsületben állottak, az egyházban főhivatalokat, püspökséget, esperességet, gondnokságot sat. viseltek, sőt pusztá állítás alapján, a tekintély esalhatatlanságával pár száz lelkesznek és tanárnak, néha egész tractusok papságának hivatalából letétetését sürgetik! Megfoghatatlan ez eljárás indoka ugy mint czélja. Valamely czél eszközeire nézve lehetnek eltérők köztük és a Figyelmező írói között a nézetek. De itt a kötelesség az, mutassák ki az övéik helyes- a mieink helytelen-voltát; minden alap nélkül vádolni, egyént és testületet kissebbíteni és rágalmazni, kellő részletes bizonyítás nélkül nem szabad.

Ezután a védírat a vád némely pontjait veszi vizsgálat alá.

A Protestáns Egylet közlönyei a materialismusnak és Darwinismusnak a theológiához és valláshoz való viszonyáról tüze-

*) „Alakítsunk Egyh. Reformegylet“ czim alatt megjelent Pesten 1871. 8-dr.

tesen nem szólottak; Jézus testi feltámadása kérdéséhez a Protest. Tudom. Szemle szólott, simulva azon világnézethez, mely az újabb kornak a történelmi és természettudományokban tett fel-földözései és előhaladása folytán jött létre, s a mi csak annyit foglal magában: hogy a természet folyásában örök törvényszerűség uralkodik, az az, isten világigazgatása folytonos, nem csak szakadozottan közbenyuló, a mi a hagyományos vallási nézetek köréhez alkalmazva kétségkívül azt teszi, hogy csodák nem történhetnek. Éppen a természetnek a természet-tudomány világánál és eszközeivel való gondos megfigyelése tanította meg a keresztény emberiséget az Isten változhatlanságának s a világ örök törvények szerént igazgatásának átlátására, mert e tanította az embert arra, hogy az események oksági egybekötetésben állnak egymással, s a miket az oksági egybekötetésből kimagyarázni nem, azt elhinni sem lehet. Csuda azért nincs. . . . A mai előhaladt theologiai álláspont szerint, a theologiának öszhangzásban kell állania a többi tudományok megállapított, általánosan elismert és tudományosan igazolt vívmányaival, s a mi nincs öszhangzásban, azt nem fogadják el igazságként sem a tudományban, sem a vallásban. A csillagászat például rég békonyította, hogy a csillagok földünknel nagyobbak, soha nem változó törvények szerént végzik körútjokat, kölcsönös vonzó erőhatást gyakorolnak egymásra, a mi alól egyik sem vonhatja ki magát az egyensúly felbomlása nélkül. Szintigy a geologia kimutatta, hogy a föld alakulására ezredévek kellettek. . . . Bajos ezekkel szemben a theologiában megállítani akarni, hogy a föld alakulása néhány nap alatt bevégeződött, a keleti bölcseket egy csillag vezérelte Jézus születési helyéhez, Józsué a napot megállította, hogy a nap forog a föld körül, nem megfordítva, hogy a nyul nem kérődző állat, minek Mózes Isten szava után ellenkezőjét állítja, hogy a szent föld az utazók tudósítása szerént kopár és terméketlen, a mint a megégetett Servetus tanította, nem pedig gazdag és termékeny, mint Kálvin a bibliai kijelentés nyomán állította. Így állunk az újabb theologiai iránynyal — mond a védírat — ez értelemben irnak az Egyházi Reform és Protest. Egylet írói, s az ő nézetök szerént — a mi a tudomány igazságain alapul — a csuda egyedül subjectív hit tárgya lehet, de tudás és objectív bebizonyítás alá nem esik.

Másik hibánk — mond a védírat szerzője — hogy a pokol

helyét a világrendszerben nem találjuk és hogy az ördögöt, mint személyes élőlényt nem ismerjük el. . . . A szentírás és heidelbergi Káté úgy beszél a pokolról, mint a mi a földnek alsó részében van vagy a föld gyomrában, a hol égő tűz van, hol az ördög lakik. s a bűnös lelkek tűz által örök testi és lelki kinokat főgnak szenvedni. . . . Ballagi volt az első, a ki kimondotta, hogy a Copernicus felfedezése a régi keresztény nézetet megsemmisítette; de azért a bűnnek és büntetésnek, valamint az erkölcsi megjutalmazásnak lényege, mint szellemi fogalom s örök igazság megmaradt. . . . És ezért lettünk mi debreczeni atyánkfiai előtt a siron-tuli lét, a halhatatlanság és erkölcsi világrend tagadói. „Ily anticonfessionalis nézet mellett — mondja a Figyelemező — nem lehet megfogni, hogy lehet valaki tagja a reformált egyháznak, s különösen miként viselhetnek annak kebelében prédikátori hivatalt! Legjobban teszik, ha külön válnak, nem gyöngítik az egyház belső életét benmaradásukkal, nem experimentálnak anyjok hulláján. A confessionalis egyháznak — így végződik a Figyelemező izgatása — harcra kell készülni ezen mozgalom emberei ellen, az egyházi hatóságnak intézkedni, hogy lelkészeik, kik a confessiora felesküdték, vagy állomásaikról, vagy a Protestáns Egylet-ről mondjanak le.“

Ez érzékenyen támadó és üldözőleg kihívó modorral szemben, mint valódi férfi; mint a tudományos meggyőződés embere tünik fel a védírat szerzője s bölshöz illő léleknyugalommal feleli: hogy az egyletnek nem volt soha célja dogmatikai kérdésekbe elegyedés, azok eldöntése, a mi egyleti uton nem decretálható; ez a szabad theologiai tudományosság körébe tartozik. Az egyleti válaszműny alakulásakor mindjárt kijelentette: „hogy nem akar új felekezetet alakítani, hanem megújult vallásos életet; ezért nem alkot új dogmákat s a kereszténység sulypontját nem egyik vagy másik dogmatikai rendszerben keresi, hanem azon vallásos-erkölcsi életközösségben, mely Jézus életében és az ő örökkévaló igazságu evangeliumában nyilvánult.“ A confessiók dolgában azt hiszi a védírat szerzője: „hogy a kereszténység vallás-erkölcsi tartalmát az emberiség mindig értelmi fejlettségének megfelelő alakban igyekezett kifejezni; hadt fejezze ki czután is mindenki oly formulákkal, melyeket legjobban megért. Azon szellemi közösség, melybe az egylet által a különböző vallások hivei jutnak, nem fogja akadályozni a történelmi és egyéni típusok kifejezését; mert az egylet nem ezekben, hanem a szeretetben akar egységet, és jogosítottnak ismer el a

vallásos-erkölcsi élet körében minden komoly és erkölcsi irányú tudományos kutatást, mely a történeti fejlődés akár azon pontján, melyen Luther és Kálvin állottak, akár később az igazságra törekvés útján létrejött, ha őszinte és nem törekszik kizárólagos uralomra.“ (94. l.) A vallásos élet megújulásának akadályai, ellenségei a védírat szerzője szerint nem ők, nem a Protest. Egylet és Egyházi Reform, hanem az a hierarchiai vagy dogmauralom, a mely önállóságunktól foszt meg, és az anyagiség, mely az emberiségtől lénye nemesb részét, a szellemisséget vitatja el. Az első ellentétbe helyezi a vallást a szabadsággal és tudományval s ez által rossz hirbe hozza; a második megsemmisít; mindkettő a szeretetnek, a vallás legszebb eszméjének elvi ellentéte. Ez ellen kellene a felvilágosodás barátinak harczai sorba állani. A mi a bibliában van, nem minden dogma. Hogy az Isten egy vagy háromságos egy — ez dogmakérdés; de hogy a bibliai könyveket ki és mikor írta vagy szerkesztette, ez történeti, tehát nem hívés, hanem tudás tárgya; hogy Mozeszt a zsidók hová temették el, hány napig siratták, meg van írva az ő könyvében; de hogy ezt ő írta volna meg, ezt állítani igen, de hinni nem lehet. A magyar protestántismus nem confessio alapján nyert az államtól szabad vallásgyakorlatot; a pappá avatást és esküformát sem veszik egy miveltt államban is oly szigoruan, hogy általa a szabad véleménynyilvánulásnak útja legyen állva. A vélemény és meggyőződés személyes emberi jog. Erre a védírat szerzője magát Révész Imrét idézi, a ki 1862-ben egészen az új theologiai irány álláspontjáról szólott e kérdéshez a Prot. Egyh. és Iskolai Lap 46—47. számában. „A feltétlen és korlátlan vizsgálódás“ — ugymond Révész úr — „alapfeltétele a protestántismusnak s ezért természetesen senki annak kebeléből ki nem zárható; különben a szabad vizsgálódás az egyház körén belől soha sem valósulhatna, hanem csak a folytonos szakadásban és szakadás által. Ez esetben a protestántismus sem lenne kedvezőbb állapot az emberiség fejlődésére nézve a katholicismusnál. Hiszen kilépni abból is szabad, s a kilépés után avval szemben is érvényesíthetni bármely dogmatikai nézetet; csak azon belől nem szabad mást beszélni, mint a mi tanítva és előírva van.“ Révész úr maga amaz időkben ezekben vonta össze hosszas és nyomos de valódi szabad-elvű fejtegetéseit: „Protestáns felfogás szerint szabad az egyéni vélemény, a vizsgálódás, a theologiai irodalomban a tudományos kutatás, a prédikálás. Ki lenne az, a ki ezen jogot, nem mondom

keresztény paptól vagy tanártól, hanem az emberi elmétől elvehesse? Én részemről — ezek végszavai — csak képzelni sem tudom, hogy a protestáns egyházi életnek lehetne valódi öntudata, sőt csak egyetlen egészséges lehellete is a tudományal való józan és életerős szövetség nélkül.“ (106. l.)

„Mégfoghatatlan előttünk — jegyzi meg erre a védírat szerzője — hogy a ki tiz évvel ezelőtt így irt, most miért sokalta meg az általunk ennél kevesebbé használt s az egyleti nyilatkozatokban sokképpen korlátozott szabad vizsgálódást is és miért akarja ennek jogát éppen ő elvenni a kálvinista keresztény papoktól?“ (114. l.)

Az egyházi socialismus, egyház-vagyon elvétele, anyagilkos sat. vádakat férfiasan elutasítván magától és elvtársaitól a védírat szerzője, a következő 12 kérdést intézi vélemény-elleneséhez :

„1.) Révész úr azt mondja: a hitvallások betűinek nem barátja, de felekezete hitelveinek, alaptanainak hive — kérdi tehát: miket tart a reformált hitvallásban a lap- és nem-alaptanoknak? Azt is mondja R. úr, hogy a csodákat bebizonyítani nem lehetvén, egyetemesen kötelezővé tenni sem lehet, kérdi tehát

„2.) A csodák alaptana-e a református egyháznak? s ha a védírat szerzője azok ellen ír, R. úr szíve szerént atyjafiának fogja-e őt tartani?

„3.) Minthogy R. ur tiz év előtt Krisztus feltámadását szelleminek és nem testinek hitte — most milyen feltámadást tart a református egyház tanának?

„4.) Vajjon az absoluta praedestinatio, mi jellemző alapeszme a Calvinismusban, s mi ellen R. úr tiz év előtt lényeges észrevételeket tett volt: alaptana-e a református egyháznak? ragaszkodjék-e hozzá a védírat szerzője vagy taníthat ellenkezőt? S ha igen-t mond, mi uton jutott R. úr e pontnál Jézus tanításának alaposabb ismeretére, mint a reformátorok és hitvallások?

„5.) Vajjon a föld kiképződése s a világ teremtetése dolgának vallástani megállapítása alaptana-e a reform. egyháznak, melyhez ragaszkodni kell akkor is, ha a tudomány legőszintébb meggyőződéés hangján ellenkezőt állítna? S ha nem, honnan jutott R. úr ezen dolgoknak a vallástantól eltérő ismeretére?

„6.) Vajjon a személyesített ördög tana, melyet még néhány év előtt tanítottak a debreczeni Collegiumban, s melyet a biblia is tanit: alaptana-e a reform. egyháznak?

„7.) Vajjon a jövő élet büntetésének minőségére nézve mi a reform. egyház tana: az-e, a mit a confessiok tanítanak, hogy az testi lesz, vagy a mit Balogh Ferencz úr tanít, hogy szellemi? És mikor hozatott Magyarországra a confessiok illető pontját eltörlő zsinati határozat?

„8.) A református egyház tana mi a pokokra nézve: egy föld alatt való sötét hely, vagy a mint Balogh Ferencz úr tanítja: az elkövetett rossz tettért való bűnhődés? Ha ez utóbbi, mi értelme van adva az apostoli hitformában — a „szálla alá poklokra“ kifejezésnek? az-e, hogy Jézus szálla alá az elkövetett rossz tettekért való bűnhődésbe?

„9. Vajjon alaptana-e a református egyháznak, hogy a bibliai könyveket kijelölt szerzőiktől eredetteknek tartsuk?

„10.) Vajjon az ígéhirdetés mezején nem jövök-e ellenkezésbe a reform. egyház alaptanaival, ha figyelembe veszem ezen kor fiatalok világnézetét s életelveit?

„11. Vajjon egyéb alaptanokra nézve is, melyekről e dolgozatban említés nem volt, s azért most itt sem említhetem meg, miféle okmányból szerezhetnék biztos felvilágosítást: a Helvetica confessioból vagy az Evangelical Alliance programjából?

Végül

„12.) Ha ezelőtt tíz évvel alapos történeti adatok hoszszu sorával bizonyította be R. úr, hogy confessio-ellenes nézetek tudományos fejtegetése államjogi szempontból sem veszélyes, miért állítja most az ellenkezőt?“

„Én tudományos adatokon alapuló kérdéseket tettem“ — így végződik a kérdések sora — „ellenkező adatokon nyugvó komoly feleletet várok.“

Eddig a cikk kivonatos ismertetése. Legyen szabad már most némely észrevételeket kockáztatnunk.

A dolog érdemében — himezetlenül kimondjuk — a védírat szerzőjének kell igazat adnunk, elvi úgy mint gyakorlati szempontból; elvileg, mert a haladást az ő részén látjuk, gyakorlati szempontból, mert a vallást a mai időben mult századi szellemben és tanokkal sikerrel hirdetni nem lehet. Ezt higgye el a papság Debreczenben úgy mint Kolozsivárt. A vallásban való stabilismusnak eredménye vallásos-erkölcsi életünk alásülyedése. A gyógyítás titka a reform; ennek természetes és egyenes útja lenne a hitfelekezettek zsinata; de e zsinatok háromszáz év óta hallgatnak. Másik közvetett,

tehát hosszabb és nehezebb út, az egyházi férfiak egyéni hitbuzgalma és felvilágosultsága, mely a közjó iránti benső szeretetében találja fel annak ösztönét és bátorságát, hogy a zsinatok mulasztásait jóvátéve, hiveit a mai kor felvilágosult szellemében oktassa a vallás-erkölcsi dolgokban. Ha a lelkészek egyszersmind írók is, és a felvilágosult hitesméket tollal is terjesztik — míg szabadelvőségük mértéket tart — s így hiveiket a templomhoz édesgetik, jó cselekedetekre bírják, s az egyház hitéletét új virágzásnak indítani képesek, méltánylást érdemelnek, nem megróvást, buzdításra van joguk s becsülésre, nem akadályoztatásra; rokonszenvre s kosszorura, nem gyanúsításra, elkedvetlenítésre s excommunicatioval fenyegetésre. Egy Szász Károly, Tompa és Kovács Albert nem azt érdemlik.

Valóban megfoghatatlan, hogy a vallás-erkölcsi reformtól s általában a szabadelvü theologiai iránytól oly felvilágosult ember, a ki egyszersmind egyházi történet író és ezelőtt kevéssel a reform barátja volt, a minőt Révész urban tisztel az irodalom, irtózzék oly igen erősen. Avagy az egyházi történelem maga nem örökös át-meg átalakulásban mutatja-e fel a protestáns és unitárius lithurgiát a reformatio óta? Eleinte kis oltár mellett német és latin zsoltárokat, azután Molnár Albert énekeit, később a Gradualékat itt-ott orgona-kisérettel énekelték egyházainkban; legújabbán dal-lam és rythmus tekintetében korszerűen átalakított zsoltárainkat és dicsérteinket műénckel és zenekarral élénkítve énekeljük Hát imakönyveink alakja, tartalma, szelleme nem változott-e szünet-szüntelen? Egyházi beszédeink nemde félig magyarul, félig latinul voltak irva a nemzeti fejedelmek alatt, az osztrák ház alatt egészen latinul, római classicusokból vett idézetekkel s bibliai helyekkel, mesékkal és parabolákkal teljes-teli? Századunk első felében pedig nemde a görög mythologia és hazai nemzeti poesis virágai-val voltak-e feldiszítve a protestáns papság többnyire magyarul irt szent beszédei? A változandóságnak és javításnak vallásos életünkben való ezen állandósága, a lithurgiának a kor és nemzedék izléséhez való ezen önkéntelen idomulása: vajjon nem elegendő indok-e a hazánkban folyvást terjedő új theologiai irány hatalmas hódításának? Avagy nem éppen lelki és vallásos szükségünk kielégítése idézte-e ezt elé, mit szabadelvü s nagyobb olvasottságu papjaink mintegy önkénytelenül ellesnek sziveinkből? Miért üldözni hát őket a jónak ezen cselekedeteért? A vallásos műveltség és theo-

logiai tudományok terjedésével párhuzamban növekedő vallás-erkölcsi igények ezen erős áramlatának anathemával és excommunicatióval elejét venni nem lehet. A tudományban kellően jártas, a műveltség színvonalán álló minél több pap és valódi krisztusi szellemű püspökök — ezek még segíthetnek, tekintély és erőszak többé nem.

Egy különösen veszélyes oldala van a Figyelmező ez aggressiv eljárásának, mire jó lesz szintén figyelmeztetnie, az t. i., hogy ő azért, mert neki az új theologiai irány mostanság nem tetszik, tanaik helyett a támadás súlyát az egyénekre irányozza, iskola és érvek helyett, azok fényes tehetségű képviselőit igyekszik a közvéleményben alárántani, mártýrrá tenni, feledve, hogy a közvélemény már rég amazok mellett és Révészék ellen van hangolva. Ez korszerűtlen, veszélyes fegyver, s a szabadság minden barátja annak széttörését óhajtja avagy csak azon egy okból is, mert az az átkos spanyol inquisitio fegyvertárából való! Ez azon jézsuitai eljárással rokon, mely szerint a veszélyeseknek vélt elveket úgy kivánták elnyomni, hogy vallóit és terjesztőit máglyára, vérpadra hurczolták. A mártýr csinálás elébb-utóbb bizonyos diadalát jelenti a szabad eszméknek — azt higgye el Révész úr. S ha elvileg tán hitelre nem találának szavaim, emlékeztetem az illetőket az evangelisták és apostolok történetére, emlékeztetem Vicleff János, Prágai Jeromos, Huss János és Servetus Mihály halálára, a kiknek vére és halála által nyertek tanaik új, bátor védelmezőket, nevök örök halhatatlanságot. De azok, a kik most a vallásos meggyőződést üldözőbe veszik, fontolják meg, hogy a XVI. és XVII. század és a mai kor műveltségi viszonyai között igen nagy a különbség: akkor a papi és főnemesi osztálynál volt a theologiai tudományok ismerete, a nép nem volt avatott benne, a szabadelvűek gondolkodókat könnyű volt elszigetelni s máglyára hurczolni; de ma nem úgy van, ma széles a művelt osztályok köre, a nép is élénk érzékkel bír a szabad eszmék iránt, s alig ha el nem hagyná azt, sőt ellene nem fordulna, a ki vallásos meggyőződésért akarna valakit az egyházból kizárni. Melius Péter Tiszán-tuli püspök életében megkezdett harcza, s halála után az ő követői üldöző szelleme — szövetkezve egy Báthori Kristóf türelmetlenségével — börtönre juttatta 1579-en a Jézus istenségét tagadó Dávid Ferencz erdélyi unitárius püspököt; de ma nem hiszem, hogy ilyet sem megkísérteni, sem végrehajtani képes lenne egy második Melius, vagy Báthori Kristóf.

Még egyet ajánlok a Figyelmező tudós szerkesztője ke-

resztény szeretetébe. Ismeretesek lesznek előtte II. János Zsigmond választott királynak ezelőtt háromszáz évvel a hitbeli különböző meggyőződés tárgyában Melius Péterről mondott szelid szavai: „Mi tőlünk — mondá a fejedelem — és a mieinktől (érti az unitárius papokat) semmi bántástok nem volt. „Melius Péternek megmondottuk, hogy a mi birodalmunkban a papokat az igaz vallásért ne kergesse, senkit hittel vallása mellé ne kötelezzen; ennek az az oka, mert azt akarjuk, hogy a mi birodalmunkban szabadság legyen; mert tudjuk, hogy a hit Istennek ajándéka, és a lelkiismeret semmi erőszakkal nem vezettethetik.“ Tudom, ismeri Erdélynek egy, azon korbéli vallás-szabadsági törvényét is: „Ő Felsége (a király) az ország ama végzését most is megerősíti, hogy minden helyeken a prédikátorok az evangéliumot prédikálják, és hirdessék, kiki az ő értelme szerént, és a község ha venni akarja, jó, ha pedig nem, senki ne kényszerítse az ő lelke azon meg nem nyugodván, de olyan prédikátort tarthasson, a kinek tanítása ő néki tetszik. És ezért senki a superintendensek közül, se egyebek, a prédikátorokat meg ne bánthassák, ne szidalmaztassék senki a religióért senkitől, és nem engedtetik meg senkinek, hogy fogsággal vagy helyétől való megfosztással fenyegetsen a tanításért, mert a hit Istennek ajándéka, az hallásból van, mely hallás Isten ígéje által vagon.“

Erdély e sarkalatos vallás-szabadsági törvénye, az unio után — úgy vélem — egyiránt védi meg meggyőződése, véleménye és gondolatai szabad és tántoríthatlan kifejezésében Magyarország és az erdélyi részek minden szabad gondolkodásu papját. Et haec meminisse juvabit. . . .

Jakab Elek.